

ПРИМЈЕР ОДНОШЕЊА СРБУЉА ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

Многе писане и штампане књиге, па и ћириличке — које су предмет ове расправе, однешене су заувјек из наше земље, па тако и из данашње Црне Горе.* Србуље¹ су одједном, почетком XIX вијека, постале тражена роба. Ово је период наглог развоја славенске филологије и појаве врских слависта: Добровског, Шафарика и Копитара и њихових акција на истраживању ових вриједности. Као прво требало је скупити, односно напунити царске библиотеке овим изузетним ријеткостима. Копитар се међу првим најбоље снашао. На руку му је ишла и чињеница да је постао цензур за славенске књиге у Бечу, а када је постављен за библиотекар у Дворској библиотеци — његова активност је имала изгледа да се још више размахне.² Наравно, није се могло без помоћника. Убрзо ће открити Вука Стефановића Караџића, који ће му постати незамјењив у пословима откривања, купње и добаве наших манускрипта и штампаних ријетких књига.³ Како

* Из техничких разлога, напомене уз овај прилог доносимо на крају главног текста, пошто их на начин уобичајен у нашем часопису није могућно дати. Редакција.

¹ Сам Вук даје дефиницију овог појма, па тако и у писму Јеротеју Ковачевићу из Беча 16/28. дец. 1846. (Архив Српске академије наука и уметности, Вукова заоставштина — даље: АСАНУ, В3), бр. 8445 — оригинални концепт; писмо је објављено уз мање разлике (Душан С. Коњевић, Вук Стефановић Јеротију /сиц!/ Ковачевићу, игуману манастира Драговића у Далмацији, Венац, Београд, 14/1929, св. 6, 445), и у њему се каже да су то: „старије црквене књиге, које су од свршетка петнаестог до почетка седамнаестог вијека штампане у Млецима („в Бнетцех” или „в Венетхи”), у Црној Гори, у Скадру („Скендери”), у манастиру Миљешеви, Бијограду („Бјелград”), у Трговишту и.т.д.”

² И Франц Миклошич је, у времену док је био на челу ове Библиотеке, разгранано мрежу преко које је набављао србуље (АСАНУ, В3, 4497 и 4498; Вук Врчевић—Миклошичу; Задар, 18/30. марта 1857. и 2/14. маја 1857).

³ Љубомир Стојановић, *Живот и рад Вука Ст. Караџића*, Београд, 1924, 708.

ни сам Вук није могао без својих помагача у сакупљању србуља, то ће он за кратко вријеме окупити један број људи вичних овом послу, међу којим ће се наћи и појединци из аустријске Далмације. Тако ће, током низа година, Вуку бити при руци архимандрит Јеротеј Ковачевић,⁴ али изнад свих Вук Врчевић⁵ и јереј Вук Поповић⁶ — што је већ толико пута истицано у нашој науци.

Но, нису ово били једини канали којима су одношени наши ћирилички раритети широм Европе.⁷ Већ на самом почетку XIX

⁴ АСАНУ, Вз, 8025/1-13, писма Ковачевића — Вуку; Исто. 8445, Вуково писмо (концепт) Ковачевићу; Душан С. Кољевић, н.р., 443—448; Два писма В. Караџића Јер. Ковачевићу, Календар Бока за 1914, 84—85; Љуба Стојановић није знао за ова писма (Вукова преписка — даље: Вп, књ. I, стр. V); Стеван Роца, Вук и игуман манастира Драговића. Православни свештеници и калуђери помагали су Вука у његовим пословима и скупљали грађу за њега, Весник — орган Главног савеза удружења православног свештенства СФР Југославије, Београд, 16/1964, 352, 4.

⁵ Вп, књ. VI — објављена писма Врчевића—Вуку и Вука—Врчевићу. О Врчевићу је Радмила Пешић написала одличну књигу: Вук Врчевић, Београд, 1967, нарочито стр. 70—71. (За Врчевића је србуље скупљао и Новица Церовић — АСАНУ, Вз, 4502, који је већ раније, уз свог сина, био у преписци с Вуком — Голуб Добрашиновић, Вукови кореспонденти, Ковчежић, Београд, 9/1971, стр. 117); Станоје Станојевић, Историја српског народа у средњем веку, I — извори и историографија, Београд, 1937, 204; Љ. Стојановић, н.к., 709; Дејан Медаковић, О ретким писаним и штампаним књигама на подручју Боке Которске, Споменик САНУ, Београд, 103/1953, Н.С., 5, 37; Ђорђе Трифуновић, Вук Караџић и словенске књижевне старине, Анали Филолошког факултета (Вуков зборник I), Београд, 4/1964, 416; Библиографија дела Вука Караџића, Сабрана дела Вука Караџића, књ. 36, Београд, 1974. (приредио Голуб Добрашиновић), 639—640; Јевто Миловић, Факсимил записа из словенских кодекса који се чувају у Националној библиотеци (*Handschriften und Inkunabelsammlung*) у Бечу, Библиографски вјесник, Цетиње, 10/1981, 1, 107.

⁶ О активности Вука Поповића на сакупљању србуља најбоље се види из објављене преписке с Вуком (Вп, књ. VII, па и стр. 41, 52, 135, 162, 177). На темељу ове грађе појавило се пар успешних синтеза о овом Вуковом пријатељу: Марко С. Николић, Вук Поповић — сарадник Вука Караџића, Стварање, Цетиње, 7/1952, 11, 700—704; Миљан Радовановић, Вук Поповић и фолклор Боке Которске, Бока, Херцег-Нови, 1/1969, 109—115 и нарочито: Прилози за монографију о Вуку Поповићу — Ришњанину" од Васе Ј. Ивошевића објављеним на страницама Боке, Х.-Нови, 9/1977. Има и спорадичних, али значајних, написа о овом занимљивом човјеку. Тако њега спомињу и: Љ. Стојановић, н.к., 709; С. Станојевић, н.к., 204; Д. Медаковић, н.р., 37; Д. Трифуновић, н.р., 416; Ј. Миловић, н.р., 107.

⁷ На жалост, ми још немамо апсолутни увид у сво наше разнешено књижно благо. За сада ову недопустиву празнину одлично испуњава књига аустријског слависте Gerharda Birkfellnera (*Glagolitische und Kyrillische Handschriften in Osterreich*, Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975), када су у питању знаменитости с подручја данашње Аустрије. О рижеткостима у другим центрима Европе немамо овако солидне студије, иако знамо да постоје у Берлину, СССР-у, Данској (Љ. Стојановић, н.к., 709; М. Селесковић, Вук Караџић и Georg Heinrich Pertz — Подаци о Вуковој продаји књига и рукописа берлинској краљевској библиотеци, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 17/1937, 1, 81—89; Биљана Шљивић-Шимшић, Ћирилички записи из половине XVIII века на празној страници копенхашког рукописног четворојеванђеља, Зборник Филозофског факултета, књ. IV-2, Београд, 1959, 337—347; Ђ. Трифуновић, н.р., 416;

стољећа рукописне и тискописне знаменитости занимају учене људе, па и Александра Сапјеху.⁸ Придружује му се и више домаћих људи који се желе додворити властима (Цвјетковић⁹ и Поповић¹⁰).

С развојем славистике нагло се буди интерес, за ово наше културно благо, и ван граница Хабзбуршке Монархије. У првом реду долазе Руси, као на примјер Срезњевски и Прејс,¹¹ Надеждин и Књажевич.¹² Захваљујући њима, али и врло занимљивом

Мара Харисијадис, *Вукова рукописна збирка у Берлину*. Интегрални филмови свих 49 рукописа налази се у Народној библиотеци Србије, Политика, Београд, 70/1973, 21505,18. ауг., 14; Голуб Добрашиновић, *Библиотека Вука Караџића*, Библиотекар, Београд, 1974. (сепарат), 357—358, 364—365; Зарубежније Славјане и Русија (документу архива М. Ф. Раевскога 40—80. году XIX века), Москва, 1975; Малик Мулић, Качићев „Разговор угодни“ у једном ћирилском пријепису из XVIII вијека, Филолошки преглед, Београд, 16/1968, књ. 6, 1—2, 99—106; Божићар Шекуларец, *Прилог познавања грађе о историји Црне Горе у XVIII и XIX вијеку*, Историјски записи, Титоград, 33(53)/1980,2,128.

⁸ Josip Nagy Кнез Александар Сапиеха у Дубровнику, Срђ, Дубровник 7/1908, 1—5, 182—190; А(ндра) Гавриловић, *Славенска путовања*, Београд, 1922, 93; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Историја српских библиотека (1801—1850)*, Београд, 1963, 64, 153; Исти, *Југословенско-пољска сарадња (1772—1840)*, Нови Сад 1971, 50—56, 62 (Занимљиво би било сазнати зашто је у Далмацију долазио његов унук Владислав — Народни лист, Задар, 21/1882, 43, 3); За рукописима које је Сапјеха скупио по Далмацији трагао је и Фердо Шишић (*Летопис Попа Дукљанина*, Београд—Загреб, 1928, 26—27).

⁹ Хисторијски архив у Задру (даље: ХАЗд), Пресидијални списи Намјесништва, кут. 43, 753, Stupnicku—Предсједништву, Шибеник, 30. V 1821. — у допису се јавља да монах Кирил Цвјетковић поклања Дворској библиотеци штампану србуљу из 1562. г. коју је набавио из „Mrkschina Crkve“ у Црној Гори (за овај податак сам захваћан дру Ивану Педерину).

¹⁰ Иван Гргић, *Копитареве везе у Задру*, Задарска ревија, Задар, 1/1952, 4, 19—22; Дејан Медаковић, *Одношење старих српских књига из Северне Далмације*, Задарска ревија, Задар, 6/1957, 2, 148. Као свећеник и консисторијски службеник Поповић обилази српско-православне цркве и манастире по Далмацији — гдје је увијек могао доћи до какве србуље. Тако је 1828. г. као, комесар, куријални“ боравио у манастиру Крупи (ХАЗд, *Списи Православне епархије у Задру* — даље: СПЕ, свж. 14, б.б. — допис из „Крупe“, 3/15. феб. 1828.).

¹¹ (Измаил Срезњевски, *Уломак још једног Срезњевскова дописа г. Ханки, Даница Илирска*, Загреб, 1842, 21, 83; А. Гавриловић, н.к., 93; Сергеј Вл. Штејн, *Путовање руских научника по Далмацији (Слависта професор Срезњевски)*, Јадранска стража, Сплит, 11/1933, 12; С. Станојевић, н.к., 190; (Душан Берић), *Из старог Шибеника. Боравак Гаја и Вука 1841. г.*, Шибенски лист, Шибеник, 5/1956, 208 (5. рујна), 3; Шиме Перичић, *Посјет неколицине Руса Далмацији у прошлом стољећу*, Дубровник, 9/1966, 1, 60; Цветанка Органџијева, *Петар Иванович Прејс и Вук Стефановић Караџић*, Вуков зборник, Посебна издања САНУ, књ. ЦД, Београд, 1966. (уредник Виктор Новак), 527—541.

¹² Јевто Миловић, *Једна посјета Његошу 1841. године*, Радови Института ЈАЗУ у Задру, Загреб, 2/1955, 299; Динко Форетић, *Маргиналије уз односе Вука Караџића с Далмацијом*, Радови Филозофског факултета, Задар, 4/1966, св. 4, 135; Г. Добрашиновић, *Библиотека...*, 358.

проти Рајевском,¹³ свећенику при руском посланству у Бечу, однесен је у Русију већи број наших библиотекарских древности.¹⁴ Један од људи који се стављају у службу проте био је и јереј Филип Тановић.¹⁵ Ми данас, на жалост, не располажемо већим бројем докумената који би још јасније приказали дјелатност Тановића на сакупљању србуља чија је трговина била веома уносна.¹⁶ Посредством Димитрија Владисављевића¹⁷ и Вука Поповића¹⁸ он се повезује с Вуком Караџићем.¹⁹ Биће ово прави пут да се доспије у друштво Врчевића и Поповића, односно да се посао на прикупљању и откупу србуља још успјешније настави. Својом великом ревношћу, на том послу, постаће им чак и моћан такмац.²⁰ Књиге које успјева да пронађе, овај дугогодишњи маински парох,²¹ шаље једно вријеме и „Друштву српске словес-

¹³ Осим што је објављена прва књига преписке Михаила Федоровича Рајевског (види биљешку бр. 7), не постоји неких већих радова о овом човјеку — на нашем језику скоро ни један, који је у распону од 1842. до 1884. године, док је живио у Бечу, био велики посредник између јужно-славенских и руских културних прегалаца, па тако и црногорских.

¹⁴ О томе свједочи и писмо Ђорђа Николајевића Вуку из Дубровника 23. јула 1853. (Вп, књ. VII, 476).

¹⁵ Рођен је 16. сеп. 1816. у Подстрогу, а умро 27. јан. 1898. у Будви (В/асо/ К/овачевић/, *Јереј Филип Тановић*, Шематизам Православне епархије бококоторске, дубровачке и спичанске за годину 1899, Дубровник, 33—34)

¹⁶ То се види и из писма Вука Поповића — Вуку, Котор, 29. I 1852. (Вп, VII, 127) — „Добро ми говорите за Србуље да се треба бојати да их ко други не уграби, јер их траже многи, и боље их од нас плаћају”

¹⁷ Вп, књ. IV, 512 — писмо уче Владислављевића — Вуку, Трст, 2. V 1850.

¹⁸ Вп, књ. VII, 91 — писмо Вука Поповића — Вуку, Котор, 18. ауг. 1850.

¹⁹ Чува се и једно писмо које је Тановић упутио Вуку из Петрограда 21. марта 1857. (АСАНУ, Вз, 8265).

²⁰ Тако већ године 1851. Врчевић пише Вуку (Вп, VI, 597) — „Србуља није ни за лиек, зашто од како се је вратио Поп Филип Тановић плаћа иј по 8 до 12 фиорина сваку за србску некакву словесност”, али и 1853. (Исто, 615) — „Ја сам вам одавно писао, па и у Котору казао да ако се иошћ ће која (србуља) налази у Приморју, у Црну Гору или куд подаље боље иј може добавити Поп Тановић кои ове Србуље одавна почео добављати; повисио им цијену и негђе у Србиј (ћели) шиље”. О Тановићевим подухватима пише Вуку и његов највећи пријатељ Вук Поповић (Вп, VII, 138 и 173). На крају се морао јавити и сам Вук у писму Врчевићу из Беча 3/15. јула 1853. (Вп, VI, 618) — „Да рекнемо да Тановић, којег ми напомињемо већ неколико пута, и плати за коју србуљу више него што сам ја вама казао да их купујете, али поред онога што сам вама томе прије писао, ја слободно могу рећи да се он онијем за кога их купи не може онако похвалити, као што бисте ви могли мноме”

²¹ Претпоставити је да је Тановић био парох у Подстрогу од године 1840. када је рукоположен за презвитера (В. К/овачевић/, н.р., 34). По Шематизмима Православне источне дијецезе цијеле Далмације и Истрије (нека годишта носе наслов: *Schematismo della Diocesi di Rito Greco non unito in tutta la Dalmazia ed Istria*, као и: Шематизам Православне епархије далматинске) од 1841. до 1872. — он је такођер парох у Маинама. Једино је 1861. и 1862. г. био „привремени адм(инистратор)” у Голубићу (Шематизам за ове године, страна 18). У Шематизму за 1860. (стр. 29) видљиво је да службује у Подстрогу. Он је те године био и у Ервенику (ХАЗД, СПЕ, Индекс за 1860, документ је добио број 321; иза формирања боко-

ности" у Београд.²² Ипак их најревносније продаје славнофилу Рајевском.²³ О његовим односима с овим човјеком, који је одиграо видну улогу у повезивању културних посленика Русије и наших народа током XIX вијека, говори и више докумената пронађених у задарском Хисторијском архиву, и то у фонду „Списи Православне епархије у Задру" Они убједљиво доказују колико је маха узео овај посао одношења србуља. Документи тако јасно говоре о развлачењу ових културних добара, због чега и заслужују да буду објављени у цјелости, па их зато и доносимо у транскрипцији на крају текста. На темељу њих постаје непобитно да је Тановић лиферовао књиге за Русију, као и да је том тржишту намијенио посебних петнаест књига. Када је за ову акцију одношења србуља дознао тадашњи владика Стефан Кнежевић, дошло је до жучне преписке која се завршила енергичном забраном извоза србуља из далматинско-истарске епархије.²⁴ Зашто се Кне-

каторске епархије сви списи који су се односили на подручје новоустројене епархије пренешени су у Котор, гдје се и данас чувају). Већ 6. V 1860. г. Тановић је упућен у Голубић (Исто, документ је заведен под бројем 15/пр), одакле одлази у јулу 1861. за Маине (Исто, свж. 80, свеш. пресидијала 89/пр, оригинални концепт Кнежевића — протопрезбитеру книнском Добријевићу, Задар, 18. VII 1861). Да је био у Ервенику знамо и из његова два дописа епископу Кнежевићу (Исто, свж. 76, мали свеш. пресидијала, бр. 11/пр.). Изгледа да је Тановић пребачен у Сјеверну Далмацију по казни. Могуће је овом напуштању завичаја допринио његов боравак у Русији (Вп, VII, 311 и 344), камо се он спремао још 1853. г. (Исто, Индекс за 1853, књ. 108 — под маински парох; списи су носили бројеве: 206, 301, 376 и 836; Исто, Индекс за 1855, књ. 110, бр. 1363/1393). И поред тога што је још 1856. године упадао у неке неприлике (Исто, Индекс за 1856, књ. 111 — под провикар, бр. 216), ипак је претпоставити да је боравак у Русији био узроком његовог премјештања. Наиме, 9. XII 1858. када је стигао у Боку (Вп, VII, 344), провикар Поповић јавља епископу „да је поп Филип Тановић од мјестног трибунала ослобођен од даљег испитивања" (Исто, Индекс за 1858, књ. 113, 1916), а Вук Поповић — Вуку (Вп, VII, 344) — „Кажу да је (Тановић) доста испросјачио нара (у Русији), оне ће му скочити нанос, е су га браћа Маињани грдно оцрнили код наше власти и већ почео је ићи на испит" Да је био дугогодишњи парох у непосредној близини Будве, види се и из Шематизама Православне епархије бококоторско-дубровничке од 1874. до 1897.

²² Вп, VI, 597 и 615; АСАНУ, Вз, 8146/3, Герасим Петрановић — Вуку, Задар, 21. сеп. 1854. За ово Друштво изгледа да је „радио" и прота Ђорђе Николајевић (Вп, III, 380—381).

²³ Године 1851. Тановић шаље Рајевском србуље (Зарубежниче, 421), а већ 1852. г. обећава му чак „50—60—70" србуља (Исто, 423—424). И док је био у Русији он не заборавља на србуље; Вук Поповић пише Вуку 1857. г. (Вп, VII, 311) — „онај кукавица поп Тановић писао је браћи из Петербурга, да поћу у Црнугору и још гдје друже тражити Србуља, и за сваку да плате по 3 или 4 талијера. Него им није послао паре па је то мука! И дошао је један од њих с писмом поповим, да им кажем које су то књиге, и послао сам га опет дома да чувају кућу и да работају земљу, и ништа не знам да ли ће кои од њих о овоме радити" Овај добро обавијештени човјек зна и за потешкоће у којима се нашао Тановић; наравно да пише Вуку (Вп, VII, 243): „Владика је запријетио Дановићу, да их више (тј. србуље) нема куповати ни никуд шиљати, и да би почем чуо, да их куд шиље из отаџбине, зарекао се да би га дигао с парохије"

²⁴ Вп, VII, 243.

жевић окомио на Тановића,²⁵ а у исто вријеме гледао кроз прсте Јеротију Ковачевићу,²⁶ Вуку Поповићу,²⁷ Герасиму Петрановићу,²⁸ Исаји Олуићу,²⁹ а могуће и Ђорђу Николајевићу³⁰ — тешко је рећи. Да ствар буде комплициранија — и сам Кнежевић се бавио прикупљањем србуља,³¹ а у исто вријеме био, врло обазриво, на

²⁵ Тановић није лако заборавио на све Кнежевићеве акције. Он ће се 1869. године потписати на „Меморандум“ којег је смислио Стефан Митров Љубиша у борби против Кнежевића, а са жељом да Бокељи добију свог епископа (Коста Милутиновић, *Политички лик Стефана Митрова Љубише*, Бока, Херцег-Нови, 6—7/1975, 17, биљешка бр. 30).

²⁶ А. Александров, (Писмо Вука Караџића — Стефану Кнежевићу, Баден, 19. јуна 1853.), Српски магазин за годину 1897, Дубровник, 2/1898, 78 — Вук пише: „Ви бисте мени ову љубав и доброту најлакше могли учинити (мисли на сакупљање србуља) преко г. Јеротеја Ковачевића, коме сам ја за то писао још прије неколико година, и он ми је одговорио да има тако-вијех књига али их људи не даду без садашњијех црквенијех, а за овакве да би их радо дали; можете и преко другога кога, јер је сада вама све на служби“. Види и: М. Пекић, *Јеротеј Ковачевић — Вук пријатељ из Далмације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 1982, 12/2, стр. 129—139.

²⁷ ХАЗД, СПЕ, св. 50, свеш. за 1854, 30/пр. — ориг. концепт Кнежевића — Вуку Поповићу, Задар, 27. јуна 1854. — благо прекорава Вука јер наводно не катихизира дјецу, иако је већ знао за његове послове око прикупљања србуља за Вука. Ни 1857 г. Кнежевић ништа не подузима — „Слика Ваша (тј. Вукова) стои ми у златном раму више писарнице, поред његове (тј. Кнежевићеве), Патриарове, Цареве и Ђирила и Метода, и на Вас најчешће укочи око ма не говори ми ништа“ (Вп, VII, 312).

²⁸ АСАНУ, Вз, 8146/3 и 8146/6 — писма архимандрита Герасима Петрановића — Вуку из Задра 21. сеп. 1854. и 9. јан. 1859; А. Александров, н.р., 77. Види и прилог овом раду број 1 и 4. Герасим посјећује Вука и његове укућане 1855. г. у Бечу (*Споменар Минне Караџић*, Београд 1974, 46 — приредио Голуб Добрашиновић). И његов брат Божидар сакупљао је „којекавје старине и обичаје“ (Вп, VII, 116, 184 и 243). Како се Божидар упознао с Вуком још 1828. г. (Вп, I, 666—667), а знајући да су се дописивали, претпоставити је да је овај интересантан човјек далматинског XIX вијека чувао и његова писма. На жалост, „оставштина Петрановића и Божидара и епископа Герасима налазила се код покојног уче Данила Петрановића у Плавном. Међутим, овога рата уништена је целокупна библиотека Данина, па је скупа са њом пропало и сво рукописно благо, које је он код себе чувао“ Тако је нестала и ништа мање занимљива „Аутобиографија“ Божидарева (из писма Душана Берића — Ивану Гргићу, Сплит, 26. VI 1960. — данас у власништву г-ђе Ксеније Гргић из Задра, којој се и овом приликом захваљујем на дозволи да погледам богату оставштину њеног покојног супруга).

²⁹ АСАНУ, Вз, 8280, Олуић — Вуку, Задар, 20. марта 1858. Трговина са србуљама доносила је корист, новац у првом реду. Зато нас и не изненађује да се Олуић даје портретирати Влахи Буковцу, као што се види са красног портрета овог монаха који је, ту недавно, случајно пронађен у манастиру Крупи.

³⁰ Вп, VII, 170; писмо Јосипа Јока Кусовца унутар писма Вука Поповића — Вуку, Котор, 18. IV 1853.

³¹ Види прилоге, али и писмо Герасима Петрановића — Вуку, Задар, 21. сеп. 1854. (АСАНУ, Вз, 8146/3). Да је Кнежевић прикупљао србуље и да је то била јавна тајна, види се и из докумената који су сачувани у Задру, а који говоре да се је учитељ Томо Добријевић послужио епископовим именом да би се домогао Његошевог „Вијенца“ (ХАЗД, СПЕ, св. 80, 45/пр., 47/пр. и 78/пр. — о овоме припремам омањи рад).

услугу Вуку Караџићу,³² с којим је био у преписци, по свој прилици, још од 1834. године.³³ Уз све до сада неоткривене везе преко којих је вјероватно и продавао србуље, Кнежевић се је, још док је био на челу манастира Крке, занимао за ове ријеткости; онемогућавао је развлачење вриједних рукописа и штампаних књига устројивши каталог библиотеке у свом постригу.³⁴ Када је постао далматинско-истарски епископ, знао је, по свој прилици, за многе случајеве одношења србуља и изузетан интерес који је према њима постојао. Није заборавио ни на интересовања која су показали према овим богатствима Прејс и Срезњевски, којима је, за вријеме њихова доласка у Далмацију, поклонио неке Кркине рукописе.³⁵ Једно ипак није успио да уради — да окупи све србуље на једном мјесту.³⁶ Многе су у међувремену однешене,³⁷

³² А. Александров, н.р., 77—78. Види и писмо Вука — кнезу Михаилу Обреновићу, Беч, 26. дец. 1862. (Вп, VII, 670).

³³ Вп, IV, 392. Види и Вп, VI, 397, 426; Вп, IV, 446, 449, 481. Данас знамо за само три писма која је Кнежевић послао Вуку (АСАНУ, Вз, 8208/1—3) и за два која је Вук упутио Кнежевићу (Библиографија, 543), од којих је једно и објављено (Александров, н.р., 77—8).

³⁴ ХАЗД, СПЕ. св. 171 — инвентар манастира Крке за 1851. г.; по овом се инвентару види да је 1844. г. устројен „Протокол“, који се највјероватније не чува међу списима Православне епархије, иако постоје пописи имовине из 1831, 1836, 1851, 1854, 1855, 1880. и 1889. — по којима се види да манускрипта и ријетких штампаних књига има 27 на броју, иако их је при првим пописима било 30.

³⁵ Ш. Перичић, н.р., 60.

³⁶ Врло је занимљиво што Герасим Петрановић пише Вуку 1854. године, а у поводу србуља које је Кнежевић „набавио“ од Тановића — „Код г-д Епископа стаће једно 16 комада (србуља) што је набавио, али он те мисли дати на сачување у м(анастир) Крки“. (АСАНУ, Вз, 8146/3). У вријеме када су Мошин и Радека пописивали србуље по Сјеверној Далмацији (Фирлиски Рукописи у Сјеверној Далмацији, Старине ЈАЗУ, књ. 48, Загреб, 1958, 189—202) у „Крки“ је било инвентарисано 70 рукописа. Да ли су и црногорске србуље, заиста, доспјеле у овај најбогатији српско-православни манастир Далмације, тек се треба установити (знамо једино да у манастиру Савини „има свег 37 рукописа из временског раздобља од XIV до XVIII века“ — Димитрије Богдановић, *Инвентар рукописа манастира Савине*. У: Дејан Медаковић, *Манастир Савина; велика црква, ризница рукописа*, Београд 1978, 89—96). Наиме, како ни до данас људи из Регионалног завода за заштиту споменика културе из Сплита „нису успели да напишу све те предмете (мисли се на музејске и библиотечне), да их региструју и заведу у књиге предмета који уживају заштиту државе“ (Радован Ковачевић, *Долином Крке у јесен*. Катакомбе у каџону. Манастир Крка и многе тврђаве дуж ове реке чекају да буду детаљно истражени и заштићени, Политика, Београд, 74/1977, 22993 — 9. окт., 12), као што ни радници задарског Хисторијског архива нису сређили архивалије „Крке“, тако ни садашњи подузетни монаси и поред настојања не могу „да пруже колико-толико пристojне услове за рад историчарима, етнографима и историчарима уметности који су желели да пребирају по богатој архиви и библиотеци (Радован Ковачевић, *Изложба у манастиру*. Занимљива иницијатива из манастира Крке, Политика, Београд, 14. ауг. 1970. 7). Тек када се обаве ови послови, моћи ће се прићи исписивању монографије, што овај прворазредни културно-историјски споменик Срба Далмације, у првом реду, и те како заслужује.

³⁷ Д. Медаковић, *Одношење*, 147—150. Види и: Д. Медаковић, *Штампане*, 147; Милан Радека, *Прилози о споменицима културе код Срба у сје-*

док је један број, засигурно чуван у неадекватним условима, као што је то случај и данас.³⁸ Чак ни Библиотека задарске Православне богословије није постала мјесто гдје би се битније сакупили наше штампане и рукописне ријеткости. Оне што су до нас доспјеле, данас се чувају у богатим трезорима Научне библиотеке у Задру.³⁹ О њима не постоји никакав напис. Већ и литимичан увид показује да превладавају књиге из руских штампарија XVIII вијека, и да је само мањи број раритета из наших крајева.

Једно је непобитно — Далмација је имала шансу да трајно похрани ријетке манускрипте и тискописе, али то њени људи нису знали искористити, па ни у склопу тадашње најбогатије библиотеке у Задру — „Паравије“ будући да је њена управа од самог почетка заузимала антиславенски став.⁴⁰ За узврат ова богатства разнешена су на све стране, почев од Беча и Берлина до Русије и Београда.

Остала су нам једино документа (ни њих све чак не познајемо) која говоре о разним работама везаним за србуље. Тако и ове архивалије које казују о Тановићевим мешетарењима постају свједочанства о времену када се тако бездушно трговало с библиотечним богатствима. С друге стране она нас упућују на правце којима требамо ићи у потрагу за нашим културним благом. Када ово испирујемо не мислимо само на раритете због њихове филолошке вриједности, већ и на њихов културно-историјски

верној Далмацији, у: Алманах Срби и православље у Далмацији и Дубровнику, Загреб 1971, 275. И поред тога што су многи људи трговали србуљама, до данас се на тлу Сјеверне Далмације ипак сачувало и красно „Мокропољско четворојеванђеље“, једно „од најстаријих сачуваних српских четворојеванђеља“ (Митар Пешикан, *Мокропољско четворојеванђеље из XIII века — споменик значајне фазе у развоју старосрпске писмености*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 16/1973, 1, 84).

³⁸ У ову непријатну чињеницу увјерио сам се у више наврата обилазећи српско-православне цркве сјевернодалматинског подручја. Изгледа да се стање слабо мијења. Тако је и агилни Милан Радека за својих путовања по Сјеверној Далмацији налазио србуље „и на најдоњим полицама по црквама, а с мишијим леглом у раскупусаним листовима. Управо голема немара било је и код свештенства и код црквених старјешинстава према нашим старим Србуљама, то јест истина“ (М. Радека, н.р., 275).

³⁹ Иза слома Аустро-Угарске и припојења Задра Италији, изгледа да је непотпуна библиотека Православне богословије припала опћинској библиотеци „Paravia“, док су највриједнији примјерци библиотечног материјала доспјели у исту установу донацијом ученог Владимира Папафаве 1927. године. За сада је тешко рећи на који је начин лијепо „Задарско тетрајеванђеље“, из библиотеке С. Кнежевића, доспјело у руке Ane Liketti, која је овај манускрипт из XVI ст. продала 1949. г. Научној библиотеци (Књига инвентара Научен, број XVI — инвентарски број 30700; данас носи сигнатуру: Ms 926).

⁴⁰ Данашња Научна библиотека носила је име „Paravia“ по свом оснивачу Pjeru Alessandru Paraviji од 1857. г. па све до припојења Задра новој Југославији (М. Пекић, 120 *госина од отварања Научне библиотеке у Задру*, Задарска ревија, Задар, 27/1978. 2—3, 241—143).

значај. Записи на маргинама србуља о томе највише говоре. Зато је од непроцењиве важности и свако даље трагање за овим вриједностима, што уједно значи и откривање нових извора за нашу прошлост. Оваквим напорима придружује се и академик Јевто Миловић, и то баш када се ради о србуљама с територија садашње Црне Горе.⁴¹ Он најављује, уједно, и нове радове из домена објављивања увијек значајних записа који су се сачували на страницама драгоцјених рукописа и тискописа широм Европе. Тек када се посве систематски приђе истраживању и овог проблема, ми ћемо о својој прошлости знати више и боље. У томе ће нам помоћи и откривање србуља, па и могућих записа на њима, које је из њихове постојбине развлачио и маински парох Филип Тановић.

Мр Миленко Пекић

Прилог број 1

Јереј Филип Тановић — владици Стефану Кнежевићу, Маине, 10. фебруара 1854; допис је стигао у Задар 17. феб. и.г., док га је Тановић навео под бројем 12 (Хисторијски архив у Задру — даље ХАЗд, Списи Православне епархије у Задру, свж. 50, свеш. за 1854. бр. 7/п).

Ваше Високопреосвјаштенство, Милостивејшиј владико,

Пречестнејшиј Протосинђел г. Герасим Петрановић, при повратку мом из Задра у Отчество, рекао ми је, да ће одма г. Рајевском у Беч писати, за исвијестити се од истог, за погодбу или промјену мои стари за нове књиге, да по цијени то јест овој бивше мое, код Вашег Високопреосвјаштенства сада находећ се књиге, платити се буду; придодавши и то, да ћу кроз један м(јесе)ц за речене књиге плаћен бити. Но ево и пол године наврши се, а иошт не бих плаћен (ваљда зато, што ме кроз новине церни и грди. Премда није своје име подписао, но из Задра под знаком + ипак на њега мислим зато, што ми је он устмено рекао, да ће писати, да се забрани износ стари књига; али ја сам држао, да ће то другим путем учинити се).

Под 16. окт. прошлог Љ(ета) имао сам чест писати г. Петрановићу кастелно (што се тиче) преднаведенија књига, с тим додатком да је остало сувише од 12 (3) три следујуће књиге:

1.^о Триод постниј и Пентикостар ин фоглио у једном комаду писани у Мо(настиру) Камилозанети 1563. г.

2.^о Такођер Триод Постниј и Пентикостар ин фоглио од 24. декем. 1563. као и горњи.

3. ће Синаксар — на осмини у 2 књиге у Биотциех 6. марта Пахомијем; слѣдователно у све 15 књига а не 12.

До данас никаквог одговора на мое писмо не добивши од предпомутог г. Петрановића, принуђен сам управо најпонизније к Вашем Високопреосвјаштенству исплате ради предсловити 15 књига. У случају ако г. Петрановић ние Ваше Високопреосвјаштенство иошт извијестио о том, по-

⁴¹ Ј. Миловић, Факсимил, 105—123.

што сам продавао или боље рећи промијењивао с г. Рајевским у Бечу књиге, ево на конач оvdје прикључавам под А. и Б. ч(исло) писма г. Михаила Феодоровића Рајевског (писана пр/ошлог/ љ/ета/) на мене управљена. /У овом допису писамa више нема/.

Благоизволите иј прочитати, нарочито ријечи кое сам ја црвеним плајвазом подвукао. Књиге нове (а много путиј и 2 за једну) у промијени истог содржанија за старе књиге и то не биране, по већој части цијеле, дати имајуће као оне коете /sic!/ Ваше Високопреосвјаштенство благоизволили узети и изабрати, но свакојакe: штампане, рукописне комаде, као оне што сте ми натраг повратили (кое може бити нитко узети, и ако иј тко узме највише 1 ф/иорин/ за комад даће ми; дакле 4 ф/иорина/ од комада морам изгубити; јербо сада ни једне више добити не могу кое имају первиј и послједњи лист и дату, да ове с реченим комадима и Рајевском све скупа пошаљем). Такве нове књиге ин фоглио као Јевангелие, Ап/осто/л, Триод Постни и пр/оча/ ја сам продавао од 20—25 ф/иорина/ у двацिकाма /sic!/ једну књигу. К томе ја сам од г. Рајевског награду добивао: у књигама, платну за кошуље; обећао ми је да ће ми и од ствариј церковни на дар послати, као што се из прикључени листова види. Разумијева се кад му оне књиге пошаљем, кое сте Ваше Високопреосвјаштенство у мом садуку /sic! видели и од коих сте 15 за себе задржали, јербо сам му прие оног времена о истим књигама писао.

Ја би користни био да ми нове књиге истог содржанија пошаље Ваше Високопреосвјаштенство, како се из горе изложеног видити може. Но то би много времена хтјело: док књиге пошљу се и распродаду се, а мене прошло несрећнога неродно љето у тијесно икономическо стање поставило јест, чега ради, мое околности принуђавају ме, да новце, а не књиге иштем. Дакле ако благоизволи Ваше Високопреосвјаштенство платите ми 15 књига сваку по 8 ф/иорина/. 20 ф/иорина/ примио сам од г. Петрановића, а јошт остаје 110 ф/иорина/. Ја сам по души и совјести мојој књиге све у цванцикама платио. Не хоће Церногорац ни в./нечитко/, ни банканоту. Надајући се првим паропловом у Котору преко г. Агента Стефана Јакшића речене новце получити, с глубојчајшим страхопочитанијем иумирају

покорнејшиј и понизнејшиј
раб
Јереј Филип Тановић

У Маинима, 10. фебруара 1854.

Прилог број 2

Владика Стефан Кнежевић — јереју Филипу Тановићу, Задар, 20. феб. 1854. (оригинални концепт), ХАЗД, СПЕ, свж. 50, свеш. за 1854. бр. 10/пр.

На писание Бл/аженства/ вашег од 10. тек/ућег/ м/јесе/ца под ч/ислом/ 12 имамо вам одговорити, да сте нам оvdје бивши 12 стари церковни књига продали, а не 15 како се у поменутом вашем писму изјасњавате, како смо и протосингелу Нашем /тј. Г. Петрановићу/ казали с налогом да вас о томе извијести. Страно види нам се ваше истјазание у смотренију цијене речени књига, кад јесте с вама погодбу учинили и утврдили цијену за све 12 књига 40 фл/орина/ на јој концец дадосмо вам на рачун 20 фл/орина/. Да је претерано ваше истјазаније показују и проложена од вас писма, у којима јасно стои, да се не надате новцу за старе књиге, но да ће вам се у промјену дати нове кое немогу никако имати цијену од 20—25 фл/орина/. Ми остајемо дакле при погодби међу нама сотвореној и средством провикариа Нашег /тј. Иринеја Поповића/ шаљемо вам рест од 20 фл/орина/. Знајте Бл/аженство/ ваше, да Ми не стјажасмо речене књиге трговине ради, него јединствено зато, да не иде оно мало знаменитости наше у туђе руке и предјеле. Кромје што поступак ваш подлежи цензури каноническој, и пред власти политических гријеху повинни јесте, тога ради строжајше възбрањујемо вам у

будуште такове књиге купити, с њима трговану проводити и у туђе предјеле продавати, за кое строгому надзирању вас подвргавамо.

Проче јесмо
вам

Прилог број 3

Владика Стефан Кнежевић — провикарију бококторском Иринеју Поповићу, Задар, 20. феб. 1854. (ориг. концепт), ХАЗд, СПЕ, свж. 50, свеш. за 1854, бр. 11/пр.

Шаљемо честности вашој здје приложени 20 фл/орина/ у банкнотама, кое ћете сверху признанице предати јереју Филипу Тановићу Парохиу Маионском за исплату стари церковни књига од њега Нам продани, творјаште вам вједомо, да ми не куписмо речене књиге трговања ради, но у намјеренију да сахранимо их у нашој епархији и да не отиду у туђе руке и предјеле. Услед коег топло вам препоручуемо и на совјест возлажемо с тијем налогом да бодро пазите на оне С/ве/штенике, а особито на пресловујаног Тановића кои би дерзнули из церкви подобне књиге купити и у стране предјеле и царства продавати обавивше Нам неодложно таковог преступника.

Проче јесмо
Ч/естности/ в/аше/

Прилог број 4

Јереј Филип Тановић — епископу Стефану Кнежевићу, Маине, 14. марта 1854. У Задар је допис стигао 21. марта и. г. Тановић га је завео под бројем 2. ХАЗд, СПЕ, свж. 50, свеш. за 1854. бр. 19/п.

Ваше Високопреосвјаштенство, Милостивејшиј владико,

Милостивејшиј рјешитељниј одговор Вашег Високопреосвјаштенства на мое понизно писаније од 10. пр/ошастог/ м/јесеца/ февруарија т/екућег/ љ/ета/ № 10 дне 13. о/вог/ м/јесеца/ — датум и број на писму које је И. Поповић упутио Тановићу/ касателно мои 12 комада књига, средством Пречестнајшег провикарија нашег, исправно примио јесам.

За увјерити се Ваше Високопреосвјаштенство прегледати благоизволите она три комада од вишеизложени 12 комада, назначени у препокорном мом писму од 10. пр/ошастог/ м/јесеца/ № 12 пак ако не нађете 3 речене књиге строжајше казнити ме благоизволите. Тако у право 15 су књиге у 12 комада. На такове комаде књига нужно ми је пазити када промјењујем стару за књигу нову да ми не пођу ће за једну књигу.

Ја сам Вашему Високопреосвјаштенству мое књиге без погодбе давао, то јест: што ми ви за њи дати благоизволите, но Ви сте то мое предложене више пугиј одрекли. Ја нисам више и даље погодбе с Вами имао, окром с г. Протосинггелом Петрановићем, као што сам се у првом писму изразио, с коим такођер погодбу закључио нисам, под тим условием исту погодбу одгодио, да он пише г. Рајевском у Беч, пак онако да ми се речене књиге платити буду, како их је истиј Рајевскиј мени плаћао или боље рећи промијењивао. Противу мое воље дао ми је на рачун г. Петрановића 20 Фиорина. Да смо погодбу закључили, наравно да би ја сву погођену цијену од Вас иошт м/јесеца/ августа с оне 20 ф/иорина/ добио.

Под данашњом датом пишем Пречестнејшем Провикарију г/оспо/дину Иринеју Поповићу, провикарију, молећи га, да се оне 20 Ф/иорина/ поврате, или иј при себи, до коначног рјешенија Вашег Високопреосвјаштенства, задржати буде.

Ја остаем дотле при погодби с реченим г. Петрановићем учињеној: књиге нове у промјену за књиге старе истог содржанија, форме и величине

да примим, и у том случају ја морам 20 ф/иорина/ на рачун примљени повратити; Или ону цијену у новцу коју сам одкрио у понизном писанију од 10. феб. т. 1. мое књиге, као моју собственост да ми се поврате; у противном случају будем ли тако несрећан ни прву условну погодбу, ни другу, нит пак последијдну одержати; то ћу примљене 20 ф/иорина/ (на рачун од г. Петрановића повратити, следователно изопћићу ону пресуду моју у милостивјејшиј одговор вам наведену, да је мое „Исказеније странно и претерано“ и с тим свершит ће се моја дуга погодба за више пута речене 15 књига.

Из богоспасаеме епархије Вашег Високопреосвјаштенства, благодареније буди Богу, изузимајући само једну приватну књигу, по случају ни једно купио или промијенио нисам, но из Турске Албаније и Црнегоре. О овом може Ваше Високопреосвјаштенство испитати како мирско и монашеско свјаштенство, тако и турске црквоне. Када на жалост нашу Срб-Далматини по примјеру други просвјештени народи неимамо јавне Библиотеке и музеа древности, мислим и помом мијенију судим да сам добро а не зло учинио с тим, што сам од трулежи, пропасти — неко мало число стари и сада неупотребљавани књига покупио, с новима иј замијенио и с њима неке сиромашке цркве украсио, пак оне ма у којој Библиотеки или збирки древности нарочито славенској находиле се и храниле; јербо имао сам прилику видети, да се такве старе књиге по кантунима црковнима и кућевнима турају, у прабини и влажности сахрањавају и труну! а неки парају их, с њиовом хартиом робу замотавају, фишке савијају, чепа на важеве и друге сосуде праве и пр/очаја/.

У Црнојгори не примају за њиову робу банканоте на којима „аггио“ до 35 на % скочио јест, но тврде цвацике.

И ово би требало узети у призреније.

Ожидавајући коначно рјешеније за више путиј поменути петнајести стари књига, (или исте књиге натраг примити) са страхопочитанијем јесам.

Вашег Високопреосвјаштенства покорнејшиј слуга

Филип Тановић, парох

У Маиннима, 14. марта 1854.

Прилог број 5

Провикар Иринеј Поповић — владици Стефану Кнежевићу, Котор, 18. марта 1854. Ово је одговор на допис епископа од 20. феб. и. г. бр. 11/пр. Допис је стигао у Задар 23. марта 1854. Унутар је допис пароха Тановића провикару Поповићу. ХАЗД, СПЕ, свж. 50, свеж. за 1854. бр. 21/п.

Ваше Високопреосвјаштенство, Милостивејшиј Господине и Архипастиру!

Одмах како се примило милостивејше писмо Вашег Високопреосвјаштенства 20. фебр. о. г. № 11/пр. писатеј је јавио Јереју Филиппу Тановићу да има доћи примити фиори/на/ 20 кои су му од Вашег Високопреосвјаштенства послани за исплату стари књига црковни. Како је дошао, предало му се писмо Вашег Високопреосвјаштенства под чис/лом/ 10/пр. и пошто га је прочитао, одрече се одмах примити новце говорећи да ће он писмено одговорити, зашто их не прима. Писмо његово овдје у оригиналу препокорнејше на повратак спроводи се из ког уразумјетиће се упорство његово и разсудити моћи с каквим С/вја/штеннијима писатељ има посла, кои до другог рјешенија новце ће код себе задржати.

Касателно препоруке, да би се унапријед пазило бодри, да не би одсад кои С/вја/штенник дерзнуо подобне књиге из цркве купити и у странне предјеле и царства продавати; препокорнејшиј писатељ извјестно твори Ваше Високопреосвјаштенство, да су Јереј Вуколај Поповић и Вуко Врчевић, слободно може се рећи, све цркве по овим мјестима и селами обнажили, јер гдје год су знали да има такви србски стари књига купили су иј под тим

условијем и обећањем, даће оним црквама чинити умјесто ови набавити друге лакочатке књиге или им по цени новце дати: и тако сад ине цркве и без књига и без новца осташе; горепоменути пак много су се с њима користили а највише средством Вука Караџића, од кога им је било препоручено, да такве књиге истражују. Овај је колико се могло дознати послао поменутом Поповићу и Врчевићу и новаца и неколико печатани књига, кое су послје они скупо разпродали, но не оним црквама, од коих су старе оне књиге узели, ставивши у њову кесу сав добивениј новац.

За оваково, може се рећи, крдно дјело, хранио се писател да Вашему Високопреосвјаштенству када амо дође устмено каже, незнајући за Тановића, до ове прилике.

Када би испитало цијело Свјаштенство, колико је тко стари књига србуља предреченим дао, може бити да би се доста изнашло, и послје онаке грабитеље опоменути да под казн не дођу, будући је С/вја/тотатство.

Оволико на одговор прекохваљеном писму Вашег Високопреосвјаштенства.

Препокорнејшиј слуга
Иринеј Поповић, архимандрит и
провикар

Котор, 18. марта 1854.

Прилог 5а

Парох Филип Тановић — провикару Иринеју Поповићу, Маине, 14. марта 1854. Тановић и овај допис заводи под бројем 2. ХАЗд (исто као и прилог бр. 5).

Всепречестнејшиј Архим/андрите/ и Провикариј!

У сљедству препочитавног позива Ваше Всепречестнејши од 25. феб. т. 1. касателно 20 ф/иорина/ послане ми од Његовог Високопреосвјаштенства г. диецезалног Еп/ис/к/о/па нашег, изволите Ваша Всепречестности исте новце или задржати или повратити до коначног рјешења Његова Високопреосвјаштенства, о чему сам под данашњом датом моју жалбу поднео.

Ваше Всепречестности
најпонизниј слуга
Филипп Тановић, парох

У Маинима, 14. марта 1854.